

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 13.12.2025

Accepted: 10.03.2026

Ozan Erman*

<https://orcid.org/0000-0001-6325-5332>

IV. Murad Döneminde Revan (1634–1635) ve Bağdat (1637–1638) Seferlerinin Osmanlı Halkı Üzerindeki Sosyal ve Ekonomik Etkileri**

The Social and Economic Impact of the Revan (1634–1635) and Baghdad (1637–1638) Campaigns on the Ottoman Population during the Reign of Murad IV

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin doğu seferlerinin toplum üzerindeki etkilerini IV. Murad döneminde gerçekleştirilen H. 1044 (1634–1635) Revan ve H. 1048 (1637–1638) Bağdat seferleri çerçevesinde incelemektedir. Araştırmada döneme ait kronikler, menzîlnâmeler, şikâyet defterleri, şer'îyye sicilleri ve çeşitli arşiv belgeleri ile birlikte bu kaynakların çeviri ve transkripsiyonları değerlendirilmiştir. Savaşların yalnızca askerî sonuçlar doğurmadığı, aynı zamanda toplumun sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde derin etkiler bıraktığı bilinmektedir. İncelenen seferler sırasında halkın hem doğrudan hem de dolaylı biçimde çeşitli yükümlülüklerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ordu hareketleri sırasında meydana gelen iâşe temini, zorunlu hizmetler, kışlak mükellefiyetleri ve olağanüstü vergiler özellikle taşra halkı üzerinde ciddi baskılar oluşturmuştur. Bu süreçte halkın mal ve can güvenliğini etkileyen olaylar ile taşra görevlilerinin uygulamalarından kaynaklanan şikâyetler de Divan kayıtlarına yansımıştır. Çalışmada cephe hattına yakın bölgelerde yaşayan halkın karşılaştığı sorunların yanı sıra cephe gerisinde yaşayan reyanın da savaş dolayısıyla uğradığı mağduriyetler ele alınmaktadır. Ayrıca Sultan IV. Murad'ın merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelik sert yönetim anlayışının, sefer güzergâhlarında uygulanan disiplin ve ceza politikaları aracılığıyla toplum üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Revan ve Bağdat seferlerinin yalnızca askerî başarılarıyla değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki sonuçlarıyla birlikte ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: IV. Murad, Revan Seferi, Bağdat Seferi, Osmanlı Toplumunu, Sefer Ekonomisi, Avarız Vergisi

Abstract

Military campaigns in the early modern Ottoman Empire produced consequences that extended far beyond the battlefield; however, their social and economic impact on civilian populations has received relatively limited attention in the historiography. This article examines the effects of the Revan (1634–1635) and Baghdad (1637–1638) campaigns conducted during the reign of Sultan Murad IV, focusing on the ways in which large-scale military mobilization affected the daily life and economic conditions of Ottoman subjects. The study argues that these eastern campaigns imposed substantial social and fiscal

* PhD, Selçuk University, Department of History, Konya, Türkiye, ermanozan21@gmail.com

** Citation: Erman, O. (2026). IV. Murad döneminde Revan (1634–1635) ve Bağdat (1637–1638) seferlerinin Osmanlı halkı üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(2). 1-23. <https://doi.org/10.46868/atdd.2026.1061>

Copyright and License Statement

All publication and copyright of this article are held by the Journal of Academic History and Ideas / *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. The article is made available by the journal as open access under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Under this license, the article may be used, reproduced, shared, adapted, and translated in any medium or format for non-commercial purposes, provided that proper scholarly attribution is given to the author(s) and the journal. The scientific, legal, and ethical responsibility for the content of the works published in the journal rests entirely with the author(s). The journal's editors and editorial board cannot be held responsible for this content. All requests concerning commercial reuse must be directed to the journal's editorial board at akademiktarihvedusunce@gmail.com.

burdens on both populations living along the campaign routes and the wider provincial reaya. The analysis is based on a diverse body of primary sources, including contemporary chronicles, menzılnames, complaint registers, sharia court records, and various archival documents together with their modern transcriptions and translations. The findings indicate that provisioning requirements, compulsory services, wintering obligations, and extraordinary fiscal measures—particularly the avarız tax—created significant pressure on provincial communities. Complaints recorded in imperial registers reveal that abuses by local officials, forced requisitions, and the presence of large military forces frequently disrupted local economies and social stability. At the same time, Murad IV's efforts to strengthen central authority were reflected in strict disciplinary measures implemented along the campaign routes. By analyzing the Revan and Baghdad campaigns within their broader social and economic context, this study contributes to a deeper understanding of the relationship between warfare, state authority, and society in the seventeenth-century Ottoman Empire.

Keywords: Murad IV, Revan Campaign, Baghdad Campaign, Ottoman Society, Campaign Economy, Avarız Tax

Giriş

Savaş, üç temel boyutla tanımlanabilir: şiddet, meşruiyet ve hukukilik. Tüm savaşlar doğrudan veya dolaylı olarak şiddet içerir. Hemen hemen tüm savaşlar, istenen amacı elde etmek için güç kullanılması gerektiği varsayımına dayanır. Ancak savaş, herkesin önüne geleni yok edeceği, yağmalayacağı ya da zulmedeceği bir hal değildir. Savaş, hem silahlı kuvvetler hem de bunların hizmet ettikleri toplumlar tarafından özenle yönetilir ve düzenlenir. Bir savaş tarihi, bu nedenle, ordulardan çok daha fazlasını içerir. Özellikle sivil toplumların ekonomik, sosyal, politik ve kültürel örgütlerine bakmayı da gerektirmektedir. Bu örgütlü yapıya bakmakla birlikte, devlet dışındaki şiddet örgütlenmesini de dışlamamak gerekir (Akad, 2005). Devlet dışındaki şiddet örgütlenmesi sadece fiili şiddet içeren durumu ifade etmemektedir. Dolaylı dolaysız birçok şiddet olayı bu grubun içinde sayılabilir. Bu bağlamda yapısal zulüm, ekonomik baskı gibi fiili olmayan “şiddet örgütlenmesi” mutlak ve şimdiki tarih anlayışının hassasiyetleri göz önünde bulundurularak çalışmamızın esasını oluşturacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar, Anadolu yarımadası, Karadeniz kıyıları, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun büyük bir kısmında üstün bir askeri güç olarak parlamaya başlamıştı. Bunun birden çok etkisi vardı. Bunların başlıcaları, jeopolitik konumu, devasa arazisi, nüfusu, ekonomik kaynaklarının zenginliği ve bu kaynakları devletin hedefine koşmaya muktedir merkez ve taşra idaresi sayılabilir (Agoston, 2020).

Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen iktisadi, mali ve toplumsal bunalım Celali ayaklanmalarının zeminini hazırlamıştı. Anadolu'nun dört bir yanını etkisi altına alan bu ayaklanmalar bazen yavaşlayarak bazen de hızlanarak etkisini sürdürdü (Pamuk, 2003). Bu dönemde askerler seferlerden bıkmış vaziyette idi. Bunun en önemli sebebi ise artık seferlerin çoğunda ganimet ve yağma elde edilemiyor olmasındandır. Ayrıca uzun seferlerin yoruculuğu ve çoğu zaman kış aylarına denk gelmesi seferleri çok tehlikeli yapmakta idi. Bunun yanı sıra, eskiye nazaran sefer masraflarının artmış olması dolayısıyla beyler ve tımar erbablarının bu durumdan zarar görmesine sebep olmakta idi (Akdağ, 1995).

XVII. yüzyıl ise insanların yaşam içindeki bağlayıcılığının gevşediği bir dönemdir. Bu gevşeklik öyle bir hal almıştı ki reyadan yönetim kadrolarına geçişlerin hızlandığı, ömürlerinin kalan

kısımlarında kendilerine yeni yaşam alanları arayanların payitaht İstanbul'un kapılarını zorladığı bir ortam olduğu söylenebilir (Ergenç, 2012). Bununla birlikte bahsi geçen dönemde Anadolu nüfusunda önemli bir azalma meydana gelmekte idi. Nüfusta bu gerilemenin henüz net kanıtları olmamakla birlikte dolaylı olarak etkilenen kanıtlar örnek olarak gösterilebilir. Özellikle hız kazanan Celali isyanlarının, yaygınlaşan güvensizlik ortamının ve ümeranın örgütlediği sekban bölüklerinin taleplerinin köylü üreticileri olumsuz etkilediği söylenebilir (Pamuk, 2003).

Bu dönemdeki uzun ve masraflı savaşlar hem köylü eşrafını hem de İmparatorluk ekonomisini olumsuz etkilemişti. XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşları, XV ve XVI. yüzyılın başlarından farklı olarak gelir getirici fonksiyonunu yitirmiştir. Burada savaşların uzun ve yorucu olmasının yanında etkin başarıların elde edilememesinin de etkisi vardır. Ayrıca devlet bu savaşlar sebebiyle bütçe açıklarıyla da karşılaşmaya başlamıştı (Tabakoğlu, 2012). Seferlerin artık eskisi kadar kazanç getirememesi sadece devlet hazinesini değil, vergi ödeyen reayayı da önemli ölçüde etkilemiştir (Ertaş, 2007; Kuzucu, 2017). Hareket halindeki bir ordunun ikmalinin başlıca iki şekilde yapılabildiği belirtilmektedir. Birincisi halkın stokları ile hayvanlarına el konması suretiyle yerel besin üreticilerinin yağmalanmasıdır. İkincisi ise gerekli lojistiğin seferden önce örgütlenmesi ve gerekli besin maddelerinin vergi ve rant sistemi çerçevesinde köylülerden toplanarak yürüyüş güzergâhındaki belirli noktalarda depolanmasıdır (İnalçık, 2000). Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde askerlerin yağma yapma konusu sıkı yasaklara tabi tutulmuş olsa da ordu birliklerinin geçtiği koridorların zarar gördüğü, vergi kaynaklarının azaldığı da bir gerçektir. Buna askerin zaman zaman giriştiği yağmacılığın yanı sıra, hükümetin erzak tedarik yöntemleri de yol açıyordu. Bölge halkının bundan kurtulmasının tek yolu ise yerini terk etmektir (Güçer, 1964; İnalçık, 2000). Bazı durumlarda ise bölge halkı devlet tarafından yerlerini terk etmeye mecbur bırakılmıştı. Bu duruma açık bir örnek olarak, Revan Seferi sırasında veziriazam, defterdar, divan üyeleri, Yeniçeri Ağası, Kethüda Bey, zabıt üyeleri ve bölük ağaları ile birlikte neferler Halep'te kışlakta kalmışlardır. Bu süreçte daha önceden belirlenmiş bazı haneleri yerlerinden boşalttırarak halkı yerlerinden etmişler ve bu boşaltılmış yerlerde askerlerin kışlamasını sağlamışlardır (Yılmaz, 2003).

IV. Murad'ın sırdaşı olarak Bağdat seferine katılan Koçi Bey, padişaha arz ettiği risalede dönemin askerî unsurları hakkında şu önemli tespitlerde bulunmuştur: *“Asker tıfesi itâatten çıktı. Zabıtlarda inzibat kalmadı. Nasihat ile asker zapt olunmaz. İltifat ile düzeltilmesi mümkün olmaz. Bu asrın askeri öyle bir askerdir ki aydan aya bütün maaşları peşin verilse, her birinin bütün levâzım ve mühimmatı devlet tarafından görülse, her biri çeşitli lûtüflara gark edilse, bütün bilginler ve şeybler bir yere gelip nasihat eylese ve her biri bir nasihat ile itaat yoluna yöneltilirseler ve İslâm pâdişâhının emrine aykırı hareket etmek din ve nikâba zarardır’ deseler, birinin de kulağına girmez ve zerre kadar faydası olmaz”* (Danışman, 1972, s. 51).

Bahsi geçen dönemde özellikle siyasete etkileri bakımından çok dikkate alınmayan yeniçeriler, dönemin olumsuz koşullarından paylarına düşeni almışlardır. Nitekim uzun seferlerin etkisiyle

yükselen enflasyondan olumsuz anlamda etkilenen yeniçeriler, çoğunlukla zor kullanarak çeşitli esnaf ve zanaatkârların dükkânlarına ortak olmuşlardır. Böylece yeniçeriler şehirlerdeki tabakalarla yakınlaşarak toplumsal tabanlarını genişletmişlerdir (Karpaz, 2014).

Toplumsal ve siyasal düzenin hızla çözüldüğü Osmanlı devlet yapısı her zaman suiüstimale açıktı. Reayanın silahlandırılması ve bu silahlanan reayanın kırsal bölgelerde talana girişmesi, mevki sahiplerinin haraç alma fırsatını kollaması, vergilerin toplanmasında aşırılıkların yaşanması, bu aşırılıkların yolsuzluklara dönüşmesi, devlet görevlilerinin köylere akın edip yiyecek ve samana el koyması ya da nakdî ve aynî büyük miktarlar talep etmesi, adalet dağıtması beklenen kadıların görevlerini kötüye kullanarak gelir elde etmeye çalışması ve bu suiüstimallere karşı sultanın sert uyarıları isyana sebep olmuştur. Köylülerin şehirlere göç etmesi, tarım yapılan topraklarda tekrar göçebelğe dönülmesine yol açtı (Findley, 2011). Bu göçlerle beraber vergiler geri kalan reaya üzerine yığılmış olup, onlar ise bunları ödemekte zorlanmışlardır. Çiftini terk eden reaya ise kanuna aykırı yoldan yeniçeri ya da sipahi olarak dirliğe geçme hevesine düşmüştür. Bu hevesle ordu içine giren, savaş azmi ve kabiliyetinden yoksun bu halk güruhu savaşa gitmediği gibi gidenler de disiplinsiz ve rezilâne davranışlar göstermişlerdir (Çolak, 2010).

Kısacası XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başından itibaren sipahilerin, yerel kuvvetlerin ve fırsatçı grupların mevcut koşullardan faydalanarak reayanın çiftliğine, otağına ve ormanına el koyması önemli bir olgudur. Askerî sınıfın kanun tanımaz soygunları yüzünden fakir düşen reaya sonunda mecburen tefecilere borçlanmakta, yüksek faizle aldığı borçları ödeyemediğinde ise ücretsiz olarak tefecilerin hizmetine girmektedir (Aköz, 2014).

Koçi Bey'in IV. Murad'a sunduğu risalesi bu dönemde reayanın içinde bulunduğu durumu anlamak için çok önemlidir: *"Altı-bölük halkı birkaç senedir, pâdişâh parasını tahsil etmeyi kendilerine vazife edinip, devlet vükelâsından bütüin defterleri zorla alıp, halkın gözü önünde Sultan Mehmed Han câmi-i şerifi avlusunda mezat edip, birer, birer buçuk kuruş gulâmiye ile Ahmed'e Mehmed'e satar oldular. Alanlar dahi birer kuruşa kani olmayıp, İslâm memleketlerinden yedişer sekizşer yüz akçe cizye ve avârız toplanmaya başladı. Her koyundan yedişer sekizşer akçe alınıp Anadolu vilâyetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akçe alır oldular. Bu zulme reâyâ nasıl dayansın? Bütüin millet bu haksızlığı nice geçirsin"* (Danışman, 1972, s. 46–47).

Dönemin önemli tanıklarından biri olan Kâtib Çelebi'nin reaya hakkında sunduğu tablo da iç açıcı değildir. Buna göre bu dönemdeki sarsılışın en önemli nedenlerinden biri, vergilerin yıpratıcı nitelik kazanması ve ağırlaşmasıdır. Bu ağır vergileri veremeyen reaya fukarası bir de yerel güç sahiplerinin baskısıyla karşılaşınca daha da zor bir duruma düşmüştür (Berkes, 2016). Halkı yıpratılan tüm bu yükleri XVII. yüzyılın ilk yarısındaki askerî seferlere bağlamak doğru olmayacaktır. Nihayetinde XVI. yüzyıl askerî genişleme yoluyla artan nüfusun genişleyen bir sisteme entegre olmasına olanak sağlarken XVII. yüzyıl askerî ve ekonomik kaynakların daraldığı, krizlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Özellikle yüzyılın ilk yarısı için genel bir demografik krizden

bahsetmek mümkündür. Celali çetelerinin kırsal yaşama yıkıcı etkilerinin yanında doğal afetlerin sıklığı da bu dönemin demografisi üzerinde önemli dalgalanmalara yol açmıştır (Özel, 2004). Devlet, halk ve ordu vaziyetini ele aldığımız bu girişten sonra konumuzun esasını oluşturan halkın zoraki yükümlülükleri ve İran seferlerine dönmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Halkının Sefer Yükümlülükleri

Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonunda reayanın vaziyetini anlatmadan önce, bugünkü anlamda halk dediğimiz kesimin XVII. yüzyılda kimlerden oluştuğunu açıklamak gerekir. Niyazi Berkes'e göre Osmanlı zihniyetinde "reaya" ve "beraya" tabirleri köylü ve kentli halkı ifade etmektedir. Devlet ise bu kesimlerin üzerinde otorite sahibi ve ilahi takdire dayalı efendileri konumundadır. Bu inanç, toplum ile devlet arasında doldurulması zor bir mesafe yaratmaktaydı. İslam ve Osmanlı yazarları devlet ile reaya arasındaki ilişkiyi çoğu zaman "sürü-çoban" benzetmesiyle ifade etmişlerdir (Berkes, 2016).

Bu bakış açısına göre devletin her zaman reayaya ihtiyacı vardı. Özellikle sefer organizasyonu söz konusu olduğunda reaya vazgeçilmez bir unsur olarak görülmekteydi. Reaya, devletin emri altında çeşitli sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüydü. Bununla birlikte bu yükümlülükler, sefer için en çok ihtiyaç duyulan kesim olan reayanın çeşitli güçlüklerle karşılaşmasına ve uygulamada birçok suiistimalin ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında İran'a harp ilanı sırasında iktisadi darlık giderek artmaktaydı. Halkın ödeme gücü düşerken İran savaşı yeni masraflara sebep oluyordu. Vilayet idarecileri ve vergi toplama memurları çoğu zaman kanuni miktardan fazla para ve mal talep etmekteydi. Hükümetin bu uygulamalara yeterince müdahale etmemesi dönemin siyasal atmosferini anlamak açısından dikkat çekicidir (Akdağ, 1995).

XVII. yüzyılın başlarında ise İran'a yapılan seferler sırasında saraya ve orduya zahire tedarik eden esnafın kıtlık dönemlerinde ne kadar zorlandığı görülmektedir. Seferlerin sona ermesinin ardından halkın memnuniyetini dile getiren dönemin yazarı Abdülaziz Efendi bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"kırk seneden berü re'âyâ ve hazîne ve askeri perîşan iden Acem seferi huzûr ve itminâna mübeddel oldu. Ve İstanbul'u teşrîf buyurduklarında envâ'-ı zehâîrde müzâyaka var iken az müddetde kaht ü galâ bi-avnibi te'âlâ mübeddel olup bu demden halk-ı alem envâ'-ı ni'am ile mütene'imdirler. Hatta İstanbul'un büyük kaydı ki odun tedarüküdür her asırda buyruldu-i şerif alub yeniçeri ağalarına ve bostancıbaşılara mürâca'atlara muhtaç iken birkaç senedirki erba'ın ve hamsîn içinde dahi sokaklarda katar katar odun yükleri kapu kapu geçüp bizim gibi fukara yazın odun tedâriükü için borca girmeye ihtiyacdan halâs oldu." (Yıldırım, 2005, s. 73-74)

Bu ifadeler, uzun süren İran seferlerinin yol açtığı iktisadi sıkıntılar ile seferlerin sona ermesinden sonra yaşanan görece rahatlama arasında bir ilişki kurulduğunu göstermektedir.

Savaşların sona ermesiyle birlikte ekonomik faaliyetlerin canlanması ve günlük yaşam koşullarının iyileşmesi dönemin gözlemcileri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Savaşların ekonomi ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Savaşlar bazen ekonomik canlanmaya yol açarken bazen de ekonomik daralmayı beraberinde getirebilir. Özellikle savaşın cereyan ettiği veya savaş alanına yakın bölgelerde bu iki etki aynı anda hissedilebilmektedir (Genç, 2000). Savaş dönemlerinde ikmal ve ulaştırma yollarının önemi de artmaktaydı. Örneğin Trabzon–Erzurum yolu tarih boyunca önemli bir ticaret yolu olmuş, Osmanlı–İran savaşları sırasında ise önemli bir ikmal hattı haline gelmiştir (Ertaş, 2011).

Seferlerin bölge ekonomisine bazı olumlu etkileri de olmuştur. Ordunun geçtiği güzergâhlarda yaşayan halk, gıda maddeleri ve askerlerin ihtiyaç duyduğu çeşitli malzemeleri orduya getirerek kurulan pazarlarda satabilmekteydi (İşbilir, 2007). Aynı şekilde İran seferleri sırasında doğu sınırındaki Osmanlı kalelerinde görev yapan yerli unsurların önemli bir kısmının bölge halkından temin edilmesi de yerel halk için bir istihdam imkânı yaratmıştır (Kılıç, 2012).

Nitekim doğu seferlerinin Karadeniz bölgesinde istihdamı artırması, sivil ticaretin gelişmesine ve bazı meslek kollarında canlılık yaşanmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte seferlerin olumlu etkileri başka çalışmaların konusunu oluşturduğundan, burada konu bütünlüğünü korumak amacıyla seferlerin olumsuz etkileri üzerinde durmak daha yerinde olacaktır.

Savaşın reaya üzerinde askeri ve mali olmak üzere iki tür yükümlülük doğurduğu görülmektedir. Bu yükümlülükler yalnızca cephe bölgelerinde yaşayan reayayı değil, imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan halkı da kapsamaktaydı. Mühimmat sevkiyatı, memleket muhafazası, kışlak mükellefiyeti, yol ve geçit güvenliğinin sağlanması ve seferberlik gibi görevler askeri yükümlülükler arasında yer almaktaydı. Mali yükümlülükler ise avarız, nüzul, sürsat, işтира, mübayaa ve imdad-ı seferiye gibi uygulamalar şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bu askeri ve mali tedbirler savaş süresince sık sık uygulanmış ve mali açıdan zaten zor durumda olan reayanın üzerine ek yükler bindirmiştir (Tuğluca, 2020; İşbilir, 2007; Türkmen, 2003).

Seferlerin temel yükünü taşıyan reaya özellikle kötü geçen hasat yıllarında askeri seferlerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktaydı. Tarımsal ürünlerin belirlenen fiyatlarla temin edilmesi sırasında ciddi güçlükler ortaya çıkmaktaydı. Bu durum hem üreticilerin ekonomik durumunu olumsuz etkilemekte hem de sefer organizasyonunun yürütülmesini zorlaştırmaktaydı.

Bunun yanında Osmanlı hükümeti bu organizasyonları düzenlerken suistimalleri önlemek amacıyla çeşitli tedbirler almaya çalışmış olsa da ordunun geçtiği bölgelerde zaman zaman yağma ve çapulculuk gibi olumsuz olaylar meydana gelebilmekteydi. Orduların sık geçtiği bölgeler ve sınır kesimleri kimi zaman ciddi yıkımlara uğramakta, bazı yerlerde insan yerleşimi geçici olarak ortadan kalkabilmekteydi. Bu bölgelerde yaşayan Osmanlı tebaası barış dönemlerinde elde ettikleri üretimin önemli bir kısmını savaş yıllarında kaybedebilmekteydi (Faroqhi, 2017).

Savaş dönemleri aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde ana ve tali yollardaki trafiğin en yoğun olduğu zaman dilimlerini oluşturmaktaydı. Sefere katılan top arabaları, yük arabaları gibi ağır yük taşıyan tekerlekli araçlar ile deve, katır ve at gibi yük ve binek hayvanlarının sayısı on binleri bulmaktaydı. Buna ek olarak yüz binleri bulan askerî birliklerin hareketi düşünüldüğünde sefer organizasyonunun yürütüldüğü ana ve tali yollar üzerindeki yoğunluk daha iyi anlaşılmaktadır (Ertaş, 2011). Bu yoğun hareketlilik içinde askerler sefer sırasında beslenme, maaş ve teçhizat gibi ihtiyaçlarının tamamının devlet tarafından karşılanacağı beklentisi içindeydiler. Devlet adına savaştıklarını düşündükleri için bu yükümlülüğün hükümete ait olduğunu ileri sürmekte ve bu görüşü savunmaktaydılar.

Osmanlı Devleti'nin Revan (1634–1635) ve Bağdat (1637–1638) Seferleri

Osmanlı ordusu doğu sınırında yürütülen İran seferlerine çıkmaktan genellikle hoşnut olmazdı. Bunun başlıca nedeni seferlerin uzunluğu ve zorluğuydu. İstanbul'dan Macaristan'a yürüyüş ortalama seksen gün sürerken Bağdat'a ulaşmak yaklaşık yüz doksan günü bulmaktaydı. Bu durum seferin en az iki yıl sürebileceği anlamına geliyordu. Bağdat seferi sırasında karşılaşılan lojistik güçlükler de dikkat çekiciydi. Yakacak ihtiyacının dahi uzak bölgelerden sallarla taşınması ya da uzun mesafelerden getirilmesi gerekebiliyordu (Akad, 2018).

Mali ve askeri nedenler sebebiyle Osmanlı Devleti İran üzerine tam ölçekli bir seferberliği her yüzyılda ancak bir veya iki kez gerçekleştirebilmekteydi (Murphey, 2007). İran ile yapılan savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'na yeni topraklar kazandırmış olmakla birlikte bu kazanımlar oldukça ağır maliyetlerle elde edilmiştir. Zorlu arazi koşulları içinde gerçekleşen İran savaşları askerler arasında huzursuzluğa ve firarlara yol açmış, hazine üzerindeki yük ise imparatorluğun toplumsal yapısını zorlamıştır. Bunun sonucunda asayişsizlik ve eşkıyalık artmış ve sonraki dönemlerde daha büyük boyutlara ulaşmıştır (İmber, 2006). İran seferlerinin önemli zorluklarından biri de ordunun ihtiyaç duyduğu erzak ve ikmal maddelerini büyük ölçüde yanında taşımak zorunda kalmasıydı. Yük hayvanlarının taşıdıkları yemin bir kısmını yol boyunca tüketmeleri nedeniyle daha fazla yem taşınması gerekmiş, bu durum seferlerin maliyetini daha da artırmıştır (Uyar & Erickson, 2020). Seferlerin uzak bölgelerde gerçekleştirilmesi veya ganimet elde etme ihtimalinin düşük olması askerlerin sefere katılımını da zorlaştırıyordu. Batıya yapılan seferlerde çok sayıda gönüllü orduya katılırken İran seferlerinde yeterli ganimet elde edilememesi sebebiyle gönüllülerin ilgisi oldukça sınırlı kalmaktaydı. Hatta düzenli ordu mensuplarının bile zaman zaman isteksiz davrandıkları görülmektedir (Ertaş, 2008). Bu seferler güzergâh boyunca verimli tarım alanlarının bulunmaması, mesafelerin uzunluğu, düşman göçebe aşiretlerinin saldırıları ve İranlıların sefer öncesinde Osmanlı ordusunun kullanabileceği kaynakları imha etmeye yönelik stratejileri sebebiyle oldukça güç koşullarda yürütülmekteydi (Uyar & Erickson, 2020). Bu nedenle yürüyüş mesafesinin uzunluğu, arazinin elverişsizliği ve iklim şartlarının sertliği gibi faktörler Osmanlı savaş mekanizmasının

sınırlarının en açık biçimde doğu harekât alanında ortaya çıkmasına yol açmıştır (Murphey, 2007). Bu bağlamda arazi şartlarının oldukça zor olduğu Revan (1634–1635) ve Bağdat (1637–1638) seferlerinin güzergâhları, kat edilen mesafeler ve konaklanan menzillerin ayrıntılı biçimde incelenmesi önem taşımaktadır.

Revan seferi sırasında Osmanlı ordusunun, ulakların Anadolu'nun sağ, orta ve sol kollarında haberleşme amacıyla kullandıkları menzil sistemini takip ederek ilerlediği anlaşılmaktadır. Revan'a gidiş sırasında Konya Ereğlisi'ne kadar Üsküdar'dan Şam'a uzanan Anadolu sağ güzergâhı takip edilmiş, ardından Ereğli'den Sivas'a kadar ilerlenmiştir. Sivas'tan sonra İstanbul'dan başlayıp Erzurum'a ulaşan Anadolu sol kolundan farklı bir yol izlenerek Erzurum'a varılmıştır. Buradan da Kars yönüne uzanan tali yol kullanılarak İran topraklarına girilmiş ve Revan'a ulaşılmıştır. Dönüşte ise Tebriz, Van ve Bitlis üzerinden Diyarbakir'e gelinmiş, ardından Bağdat ile Üsküdar arasındaki Anadolu orta kol güzergâhı izlenerek İstanbul'a dönmüştür (Aykut, 1984).

Revan seferi gidiş ve dönüş süreci ile Üsküdar'da geçirilen on günlük ikamet süresi birlikte değerlendirildiğinde yaklaşık dokuz buçuk ay sürmüştür. Günde ortalama altı saat yürüyüş yapılan bu seferin yaklaşık dört aylık kısmı çeşitli şehirlerde konaklayarak geçirilmiştir (Ünver, 1952). Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr adlı eserinde verdiği bilgilere göre Revan seferi sırasında asker sayısı oldukça yüksektir. Erzurum'da kalan asker sayısının yaklaşık elli bin civarında olduğu, Revan'a giden kuvvetlerin ise iki yüz bin kişiye ulaştığı belirtilmektedir. Ayrıca ordunun yanında yirmi beş balyemez ve yüzden fazla şahî darbzen topunun bulunduğu da kaydedilmektedir (Özgül, 2010).

IV. Murad'ın Bağdat seferi ise Üsküdar hariç yüz yirmi bir konaktan oluşmakta ve toplam yürüyüş süresi yaklaşık beş yüz kırk saat olarak hesaplanmaktadır. Günde ortalama dört buçuk saat yürüyüş yapılmış, gidiş yolunda on üç farklı yerde uzun süreli konaklamalar gerçekleştirilmiştir. Üsküdar dahil olmak üzere toplam süre yüz doksân bir gün olarak belirlenmiştir. Dönüş yolu ise 24 Ocak 1638 ile 8 Haziran 1639 tarihleri arasında yaklaşık altı buçuk ay sürmüştür. Günde ortalama altı saat yürüyüş yapılmış olup konaklamalar olmasaydı dönüş yolculuğunun altmış beş gün içinde tamamlanabileceği hesaplanmıştır (Sahillioğlu, 1965). Karaçelebizade Abdülaziz Efendi bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bağdâd'dan da'vet olunup İznikmid'e altmışbeş menzilde ve yüz kırk altı günde gelip yetmiş bir gün Diyarbakir'de ve on gün dahi ba'zı menâzilde oturak olmuştur. Cümle hareket üç yüz doksân üç sâ'at olup İstanbul'dan müddet gaybetleri bir sene ve bir buçuk ay olur.” (Yıldırım, 2005, s. 52).

Bağdat seferi için hazırlanan Osmanlı ordusu bir kısmı yeniçerilerden oluşan otuz beş bin piyade ile yetmiş üç bin beş yüz seksen dokuz hafif süvariden meydana gelen toplam yüz sekiz bin beş yüz seksen dokuz kişilik bir kuvvetten oluşmaktaydı (Murphey, 2007). Bu sefer süreci boyunca

yaklaşık iki milyon sekiz yüz yirmi beş bin akçelik bir masraf yapılmıştır. Bu harcamaların en büyük kısmını ise ordunun ihtiyaç duyduğu arpa ve yem temini oluşturmaktaydı (İnbaşı, 1999).

Revan ve Bağdat Seferleri Bağlamında Sultan IV. Murad'ın Otoriter Politikaları

IV. Murad'ın devlet içerisindeki siyasi otoriteyi fiilen ele alması Revan ve Bağdat seferlerinden hemen önceki döneme rastlamaktadır. Özellikle uyguladığı yasaklar ve sert idari tedbirlerle bu otoriteyi pekiştirmeyi başarmıştır. 1633 yılı Ağustos ayının başlarında İstanbul'da meydana gelen büyük yangın bu politikaların başlangıcı olarak görülmektedir. Söz konusu yangın iki mahallenin ve yaklaşık yirmi bin hanenin yok olmasına yol açmıştır (Zinkeisen, 2011; Hammer, 2005). Yangının sebepleri hakkında Solakzade'nin aktardığı bir rivayete göre IV. Murad yangının nedenini sorduğunda kendisine kahvehanelerde tütün içen tiryakilerin uykuya dalması ve lülelerinden düşen ateş parçalarının ahşap yapılara sıçraması sonucu yangının çıktığı ifade edilmiştir (Aksun, 1994).

Bu dönemde kahvehaneler yalnızca içecek tüketilen mekânlar değil, aynı zamanda halkın yönetime dair eleştirilerini dile getirdiği ve çeşitli tartışmaların yürütüldüğü sosyal alanlar olarak görülüyordu. Kahve ve tütün tüketimi etrafında oluşan bu ortam, devlet tarafından potansiyel bir huzursuzluk kaynağı olarak algılanmıştır. Yangının yarattığı toplumsal gerginlik de bu algıyı güçlendirmiştir. IV. Murad, yeni bir karışıklığa zemin hazırlayabileceği düşüncesiyle kahvehanelerin kapatılmasını emretmiş ve kahve ile tütün kullanımını ağır cezalarla yasaklamıştır. Nargile ya da kahve fincanı ile görülen kişilerin idam edilmesi gibi son derece sert uygulamalara başvurulmuştur (Zinkeisen, 2011; Hammer, 2005).

Tütün yasağına karşı halk arasında çeşitli eleştiriler de dile getirilmiştir. Bu eleştirilerden birinde *“zararsız bir duman hakkında bunca tedbire ne lüzum vardır; hüner mazlumların ahının dumanını ortadan kaldıracaktır”* sözleriyle yasakların aşırı olduğu ifade edilmiştir. Sultan IV. Murad'ın otoriter uygulamalarının dikkat çeken örneklerinden biri de İznik kadısının idam edilmesi olayıdır. Revan seferi öncesinde İzmit ve Bursa üzerinden ilerleyen padişah, İznik yakınlarında yolların bozuk olduğunu görmüş ve bundan kadıyı sorumlu tutarak idam edilmesini emretmiştir. Kadı idam edilmeden önce halka dönerek şu sözleri söylemiştir: *“Müslümanlar, masum olarak öldüğüme sizleri tanık tutuyorum.”* (Hammer, 2005, s. 390–392).

Bu olay Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin ulemayı toplayarak padişahı uyarmaya çalışmasına neden olmuştur. Ancak IV. Murad bu girişime sert karşılık vererek şeyhülislamı ve İstanbul kadısı olan oğlunu Kıbrıs'a sürgün etmiştir. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi sürgün yolundayken padişahın emriyle öldürülmüş ve bu olay Osmanlı tarihinde padişah emriyle öldürülen tek şeyhülislam olarak kaydedilmiştir (Zinkeisen, 2011; Aksun, 1994).

Revan seferi sırasında padişah askerî disipline büyük önem vermiş ve kaçaklara karşı son derece sert önlemler almıştır. Padişah sefer öncesinde bütün asker başlarına ve zabıtlere hitaben *“zınbar, defter mevcut olup, benim bilgim ve malumatım almaksızın hiç kimse seferden kaçıp oturak ve korucu*

olmayacaktır” şeklinde kesin bir emir vermiştir (Naima, 1968, s. 1285). Bu emre aykırı davranan kişiler ağır biçimde cezalandırılmıştır. Nitekim Dikilitaş menziline bir solakbaşının rüşvet karşılığında yaşlı bir askeri seferden muaf tuttuğu tespit edilince derhal idam edilmiştir (Hasan Bey-zâde, 2004).

Aynı sefer sırasında Bardaklı konağında eski Karaman beylerbeyi ve o sırada Manisa sancağı mutasarrıfı olan Tutici Hasan Paşa da padişahın emriyle öldürülmüştür. Naima'nın aktardığına göre idam edilmeden önce şu sözleri söylemiştir: *“Padişahım bana kızma! Varayım uğrunda düşmanla dövüşerek öleyim... Beni beyhude yere zayi etme!..”* (Naima, 1968, s. 1287). Ancak bu sözler padişahın kararını değiştirmemiş ve Hasan Paşa idam edilmiştir.

Revan seferi boyunca disiplin ihlalleri ve çeşitli suçlar ağır şekilde cezalandırılmıştır. Bor yakınlarında Nakkarezen çayırı menziline zeametli çavuşlardan Cevherizade adlı bir kişinin tütün içtiği tespit edilince idam edilmiştir (Naima, 1968; Hasan Bey-zâde, 2004). Kayseri kadısı Bursalı Gökderelizade ordu iaşesi konusunda kusurlu bulunduğu gerekçesiyle öldürülmüş, Konya kadısı ise halkın şikâyeti üzerine herkesin gözü önünde idam edilmiştir (Naima, 1968). Niğde sahrasında Adana beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi de bu sert uygulamaların bir başka örneğidir. Hatta Ilıca menziline padişahla karşılaşan ve iki tarla arasında hayvanlarını otlatan bir kişinin dahi idam edildiği kaydedilmektedir (Hasan Bey-zâde, 2004). Bağdat seferi sırasında uygulanan sert politikaların Revan seferine kıyasla daha da yoğunlaştığı görülmektedir. Lamartine'nin aktardığına göre Bağdat seferine giderken İznik'te bulunan padişaha bir ulak İstanbul'dan bir çocuğunun doğduğunu haber vermiştir. Ancak daha sonra verilen bilginin yanlış olduğu anlaşılınca ulak idam edilmiştir (Lamartine, 1991). Bu tür uygulamalar sefer sırasında idamların, sürgünlerin ve müsaderelerin artmasına yol açmıştır.

Bağdat seferi yolunda Konya menziline meydana gelen olaylardan biri de Konya Mevlevihanesi postnişini Bekir Çelebi hakkında yapılan şikâyetlerdir. Bekir Çelebi'nin vakıf gelirlerini vakfiyedeki şartlara uygun kullanmadığı iddiasıyla padişaha şikâyet edilmesi üzerine IV. Murad onu idam etmek istemiştir. Ancak şeyhülislam Yahya Efendi ile devlet ileri gelenlerinin araya girmesi sonucu Bekir Çelebi'nin idam edilmesi yerine İstanbul'a sürgün edilmesine karar verilmiştir (Naima, 1968; Kâtib Çelebi, 2016; Şeyhî Mehmed Efendi, 2018). Daha sonra padişah Bekir Çelebi'nin eşi Şifzad Hanım'ı da sorgulamış ve malları hakkında bilgi almıştır. Şifzad Hanım, sahip oldukları eşyaları teslim etmeye hazır olduklarını ve Revan seferi sırasında verilen kürkleri dahi geri verebileceklerini ifade edince padişah meseleye son vererek affetmiştir (Naima, 1968). Bekir Çelebi'nin yerine Karahisar'da bulunan Arif Çelebi postnişin olarak atanmıştır (Hammer, 2005).

Bu olayların arka planında dönemin dini ve siyasi grupları arasındaki rekabetin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Kadızadeler hareketinin devlet yönetiminde etkili olduğu XVII. yüzyılda Bekir Çelebi'nin sürgün edilmesinde bu çevrelerin etkisi olduğu ileri sürülmektedir (Kaya, 2012).

Bir başka rivayete göre ise IV. Murad'ın Mevlana türbesinde sandukayı görmek istemesine izin verilmemesi padişahın tepkisine yol açmıştır.

Gölpınarlı bu olayı şu şekilde aktarmaktadır: *“IV Murad Bağdat seferine giderken Mevlânâ'nın türbesine çizmeleriyle girmek istemiş, fakat türbedar mâni olmuş. Kuvveti dillere destan olan padişah, öpmek babanesiyle türbedarın elini tutmuş, sıkıp kemiklerini kırmak istemiş. Fakat bunu anlayan türbedar, padişahın elini sıkmaya başlayarak aman dedirtmiş. Yine softaların iğvasıyla inci tespihini sandukanın kenarındaki bir çatlaktan Mevlânâ'nın gömülü olduğu yeraltı mezarına atmış ve Ebûbekir Çelebi'ye kapının açulmasını emretmiş. Çelebi bunu reddedince padişah onu İstanbul'a sürmüştür”* (Gölpınarlı, 1983, s. 158).

Bekir Çelebi'nin Konya'daki nüfuzunun da sürgün kararında etkili olduğu belirtilmektedir (Naima, 1968). Buna rağmen IV. Murad'ın daha önce gönderdiği bir fermanda Bekir Çelebi'ye fakir halktan kanunsuz vergiler alınmaması ve halkın korunması konusunda talimat verdiği bilinmektedir. Bu ferman padişahın Bekir Çelebi ile doğrudan kişisel bir husumet içinde olmadığını düşündürmektedir (BOA, DVNSMHM, Nr. 87).

Bağdat seferi sırasında meydana gelen bir başka dikkat çekici olay da hekimbaşı Emir Çelebi'nin ölümüdür. Emir Çelebi'nin hastalar için hazırlanan afyonları kendi kullanımı için aldığı yönünde şikâyet edilmesi üzerine padişah tarafından ağır biçimde cezalandırıldığı aktarılmaktadır. Rivayete göre padişah Emir Çelebi'yi satranç oynayarak oyalamış ve laboratuvarında bulunan afyon haplarını zorla yutturarak ölümüne sebep olmuştur (Naima, 1968; Hammer, 2005; Lamartine, 1991). Bu olayın arkasında saray çevresindeki siyasi rekabetlerin de etkili olduğu ifade edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988). Bağdat seferi sırasında tütün yasağı da sert biçimde uygulanmaya devam etmiştir. Üçpınar menzilinde on dört kişi tütün içerken yakalanarak idam edilmiş, Urfa ve Halep'te de benzer cezalar uygulanmıştır (Naima, 1968; Hammer, 2005). Bağdat seferinden sonra kamuoyunda en fazla yankı uyandıran olaylardan biri ise Urmiye şeyhi Aziz Mahmud Urmevi'nin idam edilmesidir. Tebriz yakınlarında doğan ve Diyarbakir'de yaşayan Urmevi, halk arasında “Rûmiye Şeyhi” olarak tanınmış ve geniş bir mürid çevresine sahip olmuştur. Sultan IV. Murad ile Revan seferine katılmış ve padişahın iltifatını kazanmıştır (Naima, 1968; Kâtib Çelebi, 2016). Urmevi'nin idamına dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre şeyh, bakırı altına çevirebildiğini iddia eden bir kadını padişaha tavsiye etmiş, ancak bu kadın verilen parayı harcayıp ortadan kaybolmuştur. Bunun üzerine padişah hem kadını hem de şeyhi idam ettirmiştir. Bununla birlikte bazı kaynaklar Urmevi'nin bölgede kazandığı nüfuzun saray çevrelerinde rahatsızlık yarattığını ve idamın asıl sebebinin bu olduğunu ileri sürmektedir. Naima'ya göre ise daha sonra şeyhe yöneltilen suçlamaların büyük ölçüde iftira olduğu anlaşılmıştır (Naima, 1968; Kâtib Çelebi, 2016; Uzunçarşılı, 1988). Nakşibendi tarikatının Urmiye kolunun kurucusu olan Aziz Mahmud Urmevi Diyarbakir'in dini hayatında önemli bir yere sahipti. Bu nedenle idam edilmesi halk arasında büyük yankı uyandırmış ve çeşitli söylentilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Alkış, 2016). Çok

sayıda müridi bulunan şeyhin ölümünden sonra da tarikatın faaliyetleri devam etmiş ve farklı bölgelerde halifeleri tarafından temsil edilmiştir (Yazıcı, 2014).

Revan ve Bağdat Seferlerinin Cana ve Mala Yönelik Zararları

Ordu sefer yolunda iken askerler geçtikleri merkezlerin mallarına zarar verebiliyor, taşınabilir mallarını ele geçirebiliyordu. El geçirdiklerinin başında kuşkusuz canlı hayvanlar geliyordu. Askerî harekâtlar, başarılı sonuçlansa bile, çoğu zaman mali yıkımları da beraberinde getirebilmekteydi (Karademir, 2014). Hayvanların telef olmasında en büyük etken sefer yolunun coğrafi yapısı ile ilgilidir. IV. Murad'ın Revan seferi ruznamesinde adı geçen yerlerde meydana gelen talihsizlikler ordunun nasıl bir coğrafyada sefere çıktığını açıkça ortaya koymaktadır. *“Akebaş yaylası mahalledeki menzilin yolları taşlı yüksek dağlardır. İnişli yokuşludur, bu dağlarda çok hayvan telef olmuştur.”* (Zeyrek, 1999, s. 39). *“Yassı çemen menzilinde yolları yüksek olmakla kar yatağı olup hayvanatın nicesi kar içinde kalmış ve arabalar devrilmiştir”* (Zeyrek, 1999, s. 41). Yine Bağdat seferi için topları çeken hayvanların çoğunun telef olmasından dolayı topların kısmen karadan, kısmen Dicle Nehri üzerinden Bağdat'a gönderilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır (Atsız, 2016; Yıldırım, 2005). Hayvanların telef olması ya da insan kaybı yalnızca sefer yolunun coğrafi ve lojistik zorluklarıyla ilgili değildi. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, Bağdat Seferi tamamlandıktan sonra kale içinde bırakılan büyük cephaneliğin patlamasıdır. Beklenmedik şekilde infilak eden cephanelik birçok kişinin ölümüne ve çok sayıda hayvanın telef olmasına sebep olmuştur (Müteferrika, 2020). Savaşlarda yitirilen hayvanların kaybı aynı zamanda barış zamanında ekonominin temelini oluşturan değerlerin yok olması anlamına geliyordu.

Osmanlı Devleti ordunun iâşe organizasyonunu mümkün olduğunca sivillerin yaşamına ve zirai hayata asgari müdahale ile sağlamaktaydı. Zira Safevilerin sınır bölgelerini yağmalaması ve Osmanlı ikmal hatlarını hedef alması, bölge halkını pek çok sıkıntıyla karşı karşıya bırakmaktaydı (Murphey, 2007). Nitekim ordunun Revan'a geldiği sırada Rüstem Han'ın şahın emriyle yol üzerindeki erzak ve zahireyi tahrip etmesi, halkı da Tebriz ve Erdebil ahâlisinin bir kısmıyla birlikte iç bölgelere sevk etmesi ciddi sıkıntılara yol açmıştır (Hasan Bey-zâde, 2004). Sefer güzergâhı boyunca ordunun tarım arazilerinde hayvan olatması, belirlenen rotadan ayrılarak köylere yönelmesi, reayanın konutlarında izinsiz konaklaması ve hayvan yemi ile gıda maddelerini bedelsiz olarak temin etmesi gibi uygulamalar yaygın bir pratik haline gelmişti. Bu gayrimeşru talepler ve yağma benzeri eylemler taşrada asayîşi bozmakta ve reayadan gelen şikâyetlerin temelini oluşturmaktaydı.

Köylülere gelen şikâyetlerde askerlerin güzergâh üzerindeki köylerden zorla erzak topladığı, tarlalara girerek ürünleri tahrip ettiği ve halka fiziksel şiddet uyguladığı belirtilmektedir. Örneğin Bağdat Seferi öncesinde Kayseri ve çevresindeki kadılara ve mütesellimlere, etraftaki ot ve çayırın gerektiği şekilde kurutulup Bayram Paşa'nın ordusu atları için hazırlanması emredilmiştir.

Benzer şekilde Konya kadısına da bölgedeki ot ve çayırların başkalarının hayvanlarına yedirilmeyip veziriazam ordusu için muhafaza edilmesi talimatı verilmiştir. Bir başka örnekte ise Bağdat muhasarası sırasında toprağın sürülmesi ve askerî ihtiyaçların karşılanması amacıyla çuval ihtiyacı doğmuş, yeterli miktarda miri üretim sağlanamayınca halktan toplama yoluna gidilmiştir. Bu uygulamalar, sefer dönemlerinde halk üzerindeki aynı ve nakdî baskının artabildiğini göstermektedir.

Bir başka şikâyet Kayseri karyesinden gelmiştir. Kayseri’de Kerkeme karyesi ahalisinden Ali, Gülabi, Anasdas, Same, Yaseb, Pare, Mihail ve Mevrad adlı gayrimüslimler şikâyetlerini arz etmişlerdir. Özetle, Revan seferi sonrasında tımar sahibi Ahmed Çavuş ile oğlu Hüseyin Bey’in köylülere uyguladığı kanunsuzluk bu başvurunun temel konusudur. Köylüler defterde yazılı öşür ve rüsûmun çok üzerinde ödemeler yaptıklarını, sefer yardımı bahanesiyle mallarına el konulduğunu belirtmektedir.

Kaynaklarda askerlerin bu tür gayrimeşru eylemleri ifade edilirken bazı kalıp ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Eşyaların, malların ve erzakların “nehb ü gâret”, mahsulatin “nehb ü yağma” edilmesi, yem ve yiyeceklerin “müft ü meccânen” alınması bunların başında gelmektedir (Göger, 2020). Doğrudan bağlantılı olmasa da Bağdat Seferi sonrasında Mısırlı bir askerın tanık olduğu hadise, bazı Osmanlı askerlerinin sertliğini açık biçimde göstermektedir. Bağdat Seferi sonrasında kendilerinden eman dileyen yaklaşık dört yüz müdafin Osmanlı kuvvetlerince öldürüldüğü, bunun üzerine diğer müdafilerin teslim olmaktan vazgeçtiği ve bir kısmının kendilerini ateşe attığı aktarılmaktadır (Müteferrika, 2020).

Kışlak Mükellefiyeti

Sefer zamanı halk ile ordu mensupları arasında çeşitli münasebetlerin gerçekleştiği önemli yerlerden biri de kışlaklardı. Osmanlı yönetimi özellikle uzun süren savaşlarda orduyu dağıtmayarak sınıra yakın uygun yerlerde kışlak tesis etmekte ve hayvanların kışı geçirmesi için gerekli olan tüm organizasyonu yapardı. Ancak uzun süre çok sayıda asker ve hayvanın yerleşim merkezlerinde barınması ve iaşelerinin sağlanması kimi zaman halk için ciddi bir sorun oluşturmaktaydı (Göger, 2020). Kışlak tayin edilen merkezler ağır bir yükün altına giriyordu. Nitekim asker ve hayvanlara barınak bulmak, erzak ve yem tedarik etmek, bütün bu yükü doğrudan doğruya yerel halka taşıtıyordu.

Osmanlı’nın Revan üzerine yaptığı seferde kışlak olarak kullandığı önemli merkezlerden biri de Cizre idi. Cizre, 1634–1635 yılı kışında kapıkulu askerlerinin yanında ordudaki yük hayvanlarının da barınmasına ev sahipliği yapmıştı. Cizre Beyi Mehmed Bey’e gönderilen hükümde sergi davarlarından iki yüz adet bargirin Cizre’ye kışlamak üzere gönderildiği belirtilmişti. Bölge halkından bu hayvanlarla birlikte bulunan zabıt ve hademelere yardımcı olmaları istenmiş, hayvanların ihtiyacı olan arpa ve samanın temin edilmesi emredilmişti. Ayrıca gönderilen hükümde

bir bargir için günlük sağlanması gereken zahire miktarı da tespit edilmiştir (Polat, 2013). Aynı dönemde İzmit sancağına bağlı Hendekli kazasında kışlanması emredilen doksan altı miri devenin bakıcılarının sorumlusu Mustafa, iki aylık dönemde develerin arpa, saman ve sair ihtiyaçları için fermanla belirlenen meblağı halktan toplaması gerekirken harç adı altında zorla daha fazla akçe almıştır. Bu zulüm ve baskıya dayanamayan yöre halkının bir kısmı yerlerini terk etmiştir. Ertesi yıl bölgede bu defa yüz sekiz deve kışlamış ve yine bu develerin bakımından sorumlu olarak Mustafa atanmıştır. Merkezi yönetim, halkın yeniden mağdur olmaması için Hendekli kadısına hüküm göndererek fazla alınan malların iade edilmesini emretmiştir (Göger, 2020).

Bazı durumlarda kışlak mükellefiyetini karşılamakta zorlanan bölgeler de olmuş ve devlet müdahalesiyle bu zorluklar giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1634–1635 yılında Çemişgezek kadısına gönderilen hüküm buna örnek teşkil etmektedir: *“Kazâ-i mezburda kışlamak için fermân-ı şerîfîm üzre ordû-yı hümayûnumda çavuşbaşı olan Mehmed-zâde mecdubûnun ve cebecilerin cem'an yüz otuz re's davarlarının vakt ü zamânına değin kışlatdırılmak için emr-i şerîfîm gönderilmiş idi lâkin Çemişgezek kazâsı yol üzerinde vâki olup asâkir-i İslâm ve âyende ve revendenin memerrî olmağla kışlak-ı âbarına değin ol mikdâr davarları kışlatmağla ve zâd ü zevâdeleri tedârikine iktidârları olmamağla civârında olan Pertek ve Sağman ve Mazgird sancaklarından dahi ma'an imdâd olunmak lazîm.”* (BOA, Mühimme Defteri, Nr. 86, Hüküm 123). Bu hükümde kışlak şartlarını kaldıramayan Çemişgezek bölgesine destek olarak Pertek, Sağman ve Mazgird sancaklarının devreye sokulması istenmiştir. Başka bir örnekte Tokat'ın Zile kazasında miri develerin halka ait barınaklarda kalmasının zarara yol açtığı anlaşılınca, bölgede altı yüz devenin kışlayabileceği müstakil bir ahır yapımına girişilmiştir (Göger, 2020). Bağdat Seferi öncesinde ordunun hazırlık sürecinde Anadolu beylerbeyine ve Sandıklı kadısına gönderilen bir emirde ise bölgede kışlamakla görevli devcilerin ahaliye eziyet ettiği yönündeki şikâyetler ele alınmış, Cebecilerin ser-neferi Mustafa adlı kişinin yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA, Mühimme Defteri, Nr. 87, Hüküm 161). Bu yüzdendir ki Sultan IV. Murad, reyanın devamlı sefer ve karışıklıklar yüzünden zayıf ve fakir hale düştüğünü gözeterek bazı durumlarda Kızılbaş üzerine yeni bir harekâta girişilmemesini ve tedbirli davranılmasını istemiştir. Bunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“İmdi birkaç seneden beru kesret-i hareket ve seferden ol canib serbaddinde olan re'âyâ fukarâsı ve za'îfî'l-hâl olmağla biraz müddet huzûr u istirahatleri ile tekayyüd lâzime-i din ü devletimden olmağın memâlik-i Acem'e irişmeyüb me'mur olduğun üzre...”* (Bayın, 2014, s. 122). Kısacası halkın sınır bölgelerinde seferlerden çok yıprandığı ve fakir düştüğü belirtilerek, din ve devlet gereği olarak bir süre dinlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Seferin Halk Üzerindeki Ekonomik Mükellefiyetleri

XVI. yüzyılda başlayıp XVII. yüzyılda devam eden ekonomik krizin önemli sebeplerinden biri, Anadolu'daki levent hareketliliğinin büyümesidir. Özellikle ateşli silahlarla donatılmış leventlerin askerî amaçlarla istihdam edilmesi, reaya kökenli paralı askerlerin hızla artmasına yol

açmıştır. Köylülerin leventleşmesine ekonomik çöküş, mahsul üretimindeki düşüş, kıymetli maden kıtlığı, olumsuz ticaret dengesi ve taşradaki halkın devlet görevlileri tarafından sömürülmesi gibi unsurlar sebep olmuştur. Bu dönemde nüfus baskısı ve ekonomik daralma ile birlikte köylüleri tarımdan uzaklaştıran başlıca faktörlerden biri hükümetin paralı asker talebindeki artış olmuştur (İnalcık, 1980).

Savaşla birlikte, doğrudan veya dolaylı biçimde açlık, salgın hastalık, göç, isyan ve yangın gibi felaketler de ortaya çıkabiliyordu. Savaşın nasıl sonuçlandığından bağımsız olarak, kaynakları tüketmesi ve ekonomi üzerinde belirli bir maliyet yükü meydana getirmesi kaçınılmazdı (Genç, 2000). Mehmet Genç bu durumu şöyle özetlemiştir: *“İstihdam ve üretim kompozisyonunda, savaş için üretim yapan sektörler lehinde bir genişleme, savaş dışı üretim yapan sektörlerde bir daralma beklenir. Devlet savaş için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri, herhangi bir nakdi ödeme yapmadan bu mal ve hizmetleri üreten gruplardan vergi şeklinde aynı olarak tahsil ediyorsa, ekonomideki gelişmeler olumsuz olur.”* (Genç, 2000, s. 214).

Tam bu noktada Osmanlı seferlerinde uygulanan mali politikaya bakmak gerekir. Osmanlı ordusunun uzun seferleri sırasında ihtiyaç duyduğu büyük miktardaki erzak ve zahire hazine üzerinde ağır bir yük oluşturuyordu. Devlet bu yükü hafifletmek için çeşitli yöntemler geliştirmek zorundaydı. Bu çerçevede avâriz-ı divâniyye yükümlülüğü büyük önem taşımaktaydı. Olağanüstü hallerde halktan her türlü maddi yardımı talep etme hakkı veren bu yükümlülük, devletin savaş zamanındaki mali ihtiyaçları bakımından hayatiydi (Murphey, 2007). Görünüşte eski vergi sistemi sürdürülmekteydi; ancak fiiliyatta avâriz giderek yıllık nakit vergiye dönüşmüştü. Bu dönüşümün özellikle 1593–1606 savaşları döneminde belirginleştiği anlaşılmaktadır (İnalcık, 1980).

Vergi toplanma sürecinde devlet ile reaya arasında sık sık gerginlikler ve anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren reayanın zorlaşan sosyal ve ekonomik koşullarına rağmen devletin olağanüstü vergileri kalıcı hale getirmesi ve taşra görevlilerinin kanunsuz hareketleri reayanın tepkisine yol açıyordu. Özellikle savaş yıllarında bu beklenmedik talepler kırsal ekonomi üzerinde, bilhassa geçimlik köylü tarımının kırılgan dengesi üzerinde yıkıcı etkiler doğurabiliyordu (İnalcık, 2000). Bu dönemde kanuna aykırı şekilde talep edilen vergiler çeşitli şikâyetlere de yansımıştır. Bağdat Seferi döneminde Harput bölgesinde bazı köylerde fazla vergi alınarak halkın darbedildiğine ve sipahilerin kanuna aykırı biçimde tahsilat yaptığına dair çok sayıda başvuru yapılmıştır. Aynı bölgede avâriz hanelerinden fazla ve haksız vergi istendiğini gösteren kayıtların yoğunluğu, taşra uygulamalarındaki baskının boyutunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı şehir ve kasabalarında yaşayan halk, ziraatle uğraşmayan ve şehir ekonomisinin parçası olan bir toplumsal kesim olarak devlet tarafından farklı biçimde vergilendirilmiştir. Şehirli halktan farklı olarak asıl üretici kesimi oluşturan köylüler, başka bir vergilendirme sistemine tabi tutulmuşlardır (Halaçoğlu, 1991). XVII. yüzyıl ile birlikte avâriz vergisinin yıllık hale gelmesi, halk üzerinde yeni ve süreklilik taşıyan yükümlülüklerin ortaya çıkması anlamına geliyordu.

Nüzul un ve arpa; sürsat ise un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, odun ve saman olarak alınmaktaydı. Nüzul, devletçe herhangi bir karşılık ödenmeden talep edilen bir fedakârlık olduğundan gerçek anlamda bir vergi niteliği taşıırken; sürsat, devletin belirlediği miri fiyatlar karşılığında orduya belirli miktarda zahire sağlama mükellefiyeti idi (Güçer, 1964). Devletin sefer hazırlıkları sırasında merkezi yerlerdeki ambarlara zahire depolamak veya sefere giden yahut dönen orduların ihtiyacını temin etmek üzere bedeli karşılığında satın aldığı zahireye ise işтира zahiresi adı verilirdi. İşтира, piyasa fiyatı üzerinden yapılabildiği gibi sürsatta olduğu üzere miri fiyatla ve bir mükellefiyet şeklinde de gerçekleştirilebiliyordu (Kütükoğlu, 2018).

Bağdat Seferi sırasında Kütahya'nın Bacı kazası ile Bolvadin menziline iâşe organizasyonunda kullanılmak üzere sürsat zahiresi talep edilmişti. Ancak toplanan zahire planlanan menzilde değil, başka bir menzilin iâşesi için kullanılmıştı. Bu gecikme ve kaydırmalar, Bacı halkının Bağdat Seferi sırasında üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmekte zorlandığını göstermektedir (Polat, 2021). Daha önce IV. Murad'ın 1635 Revan seferinde ordu Eskişehir menziline iken Eğrigözü ve Bardaklı nahiyeleri köylüleri, sürsat bedeli toplanması sırasında haksızlığa uğradıklarını ve zulüm gördüklerini bildirerek kadılardan şikâyetçi olmuşlardı. Yapılan incelemede şikâyetin haklı olduğu anlaşılınca ilgili kadı otağ-ı hümâyun önüne getirilmiş, ancak son anda affedilerek değnek cezasıyla serbest bırakılmıştır (Zeyrek, 1999).

Ordunun geçeceği yolun civarında bulunan kazalar sürsatı kendilerine önceden bildirilmiş mallar halinde aynen teslim etmek mecburiyetinde idi. Askerî yolun uzağında bulunan kazalar ise bu borçlarını nakit olarak yerine getirmekteydiler. 1637–1638 yılında Bağdat Seferi dolayısıyla büyük askerî yol üzerinde veya yakınında bulunan bazı liva ve eyaletler sürsatı aynen teslim etmiş, daha uzakta bulunan yerler ise nakden ödemişlerdir (Güçer, 1964). Bu arada Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde sürsat zahiresi tedarikinde halka zulüm ve baskı yaptığı gerekçesiyle Veziriazam Mehmed Paşa'nın görevden alındığı da belirtilmektedir (Yans, 1977).

Nüzul, askerî-mali bir terim olarak menzillerde askerî iâşesi için hazırlanan erzak anlamına gelmektedir. IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında 1638–1639 senesinde çeşitli eyaletlerden çıkarılması emredilen büyük miktardaki nüzulün çok önemli bir kısmı aynen orduya teslim edilmiştir. Bu nüzul, halkın sağladığı hayvanlarla Bağdat'a kadar taşınarak orduya ulaştırılmıştır (Güçer, 1964). Vergilerin toplanması sırasında bazı askerî ve sivil görevlilerin “biz devlet hizmetinde çalışan kişileriz ve vergiden muafız” diyerek yükümlülükten kaçınmaya çalıştıkları, buna karşı da yerel idarecilere izin verilmemesi yönünde emirler gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bağdat Seferi sırasında nüzul ve sürsat mükellefiyetleri devlet hazinesini büyük bir yükten kurtarmış, önemli miktarda tasarruf sağlamıştır. Eğer devlet bu organizasyonu tamamen kendi imkânlarıyla yürütmek zorunda kalsaydı, çok daha fazla insan ve hayvan istihdam etmek, ayrıca büyük miktarda taşıma malzemesi kullanmak zorunda kalacaktı (Güçer, 1964).

Sefer esnasında alınması bakımından tekâlif-i imdadiye içinde yer alan yükümlülüklerden biri de bedel-i yapağı vergisiydi. Bu vergi esas olarak Safevi birliklerinin 1633–1634 tarihinde Van’ı kuşatma teşebbüsü ve sadrazam Mehmed Paşa’nın Diyarbakır’da sefer hazırlıklarını planlaması sırasında bölge halkına yüklenmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere seferde kullanılacak yünün temini amacıyla tarh edilmiştir (Polat, 2014). Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: “*Hatta handek doldurmak için niçe bin çuval yapağı tedârük idüip lâkin amele yaradığı ma’lûm olmadı.*” (Yıldırım, 2005, s. 8). Bu ifade hem yapağının toplandığını hem de uygulamanın beklenen sonucu vermediğini göstermektedir.

Bedel-i yapağı vergisinin tarh süreci hane sayısı esas alınarak belirlenmiş olmakla birlikte imparatorluğun tamamına uygulanmamış, daha çok sefer hinterlandı ve sınıra yakın eyaletlerden tahsil edilmiştir (BOA, *Mühimme Defteri Zeyli*, s. 138, Hüküm 140). Bu verginin tahsil sürecinde üç temel sorunla karşılaşmıştır. İlki, mükelleflerin tarh edilen bedeli ödemek istememeleridir. İkincisi, üretim yapmayan kesimlerin aynı olarak alınan bedeli sağlayamaması dolayısıyla tahsilatın aksamasıdır. Üçüncü sorun ise aynı toplanan verginin ordunun bulunduğu yere sevk edilmesidir (Polat, 2014).

Çermik sancağı beyi Osman’a 12 Ocak 1635 tarihinde gönderilen bir hüküm bu duruma örnek teşkil etmektedir. Çermik sancağına tarh edilen yüz çuval koyun yününün tahsili sırasında sipahi ve yeniçeri taifesinin üzerlerine düşen aynı vergiyi ödediği, ancak bölge halkının hem diğer vergiler hem de aynı yıl üzerlerine yüklenen kışlak mükellefiyeti sebebiyle kalan miktarı ödeyemediği anlaşılmaktadır (BOA, *Mühimme Defteri Zeyli*).

Tahsilat sıkıntısı yaşanan bir başka yer ise Rakka beylerbeyine bağlı Ruha kazasıdır. Burada bazı şehirliler verginin yalnızca sipahi, tımar erbabı ve askerlerden alınması gerektiğini ileri sürerek ödeme yapmayı reddetmişlerdir (BOA, *Mühimme Defteri Zeyli*). Ayrıca “ulema ve suleha”, “ehl-i tarikat” ve bazı askerî grupların muafiyet taleplerinde buldukları ve bu taleplerin bir kısmının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda en önemli şikâyetlerden biri Gerger kazasından gelmiştir. Gerger ahâlisinin başvurusu üzerine yazılan hükümden, kazaya tarh edilen yün miktarının adil biçimde dağıtılmadığı, vergiden muaf ve güçlü kesimlerin yükü reyanın üzerine kaydırıldığı anlaşılmaktadır (BOA, *Mühimme Defteri Zeyli*). Vergi mükellefiyetlerinin bu durumundan yararlanan bazı devlet görevlilerinin tahsilat sürecinde usulsüzlük yaptıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Örneğin Bolu beyinin, sefer dönüşünde yasak olduğu halde subaşılardan göndererek “devr akçesi” adı altında halktan haksız para ve mal aldığına dair şikâyetler vardır (BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 87, Hüküm 116).

Verginin ödenmesi sırasında meydana gelen şikâyetler ve verilen muafiyetler tahsil sürecinin en dikkat çekici yönünü oluşturmaktadır. Din görevlilerine ve tarikat mensuplarına tarh edilen vergi, yapılan itirazlar neticesinde affedilebilmiştir. Askerlerin ve diğer mükellef grupların muafiyet

taleplerinin bir kısmı kabul edilmiş, kimi yerlerde aynı yükümlülükler nakdî bedele çevrilmiştir. Buna karşılık şehirlerde yaşayan ehl-i dükkân ve ayân-ı vilayet gibi bazı grupların itirazları kabul edilmemiş, kendilerine tevzi edilen vergiyi ödemeleri istenmiştir (Polat, 2014). Bu durum tahsil sürecinde eşit davranılmadığını ve sıradan reayanın çoğu zaman daha ağır bir yük taşıdığını göstermektedir.

Bir yandan reaya İran seferlerinin kaybedeni olurken, devlet de bunun uzun vadeli sonuçlarını bütünüyle görmezden gelmemiştir. Zira reayanın korunması, bir sonraki seferin sürdürülebilmesi açısından hayatiydi. Osmanlı seferleri yalnızca askerî sınıfla yürütülüyor, reaya da sefer organizasyonunun vazgeçilmez unsuru olarak görev alıyordu. Bunun farkında olan Sultan IV. Murad gerekli talimatları vermiştir. Nitekim Bağdat Seferi sırasında Kayseri kadısına gönderdiği fermanla ordu için gerekli zahirenin alınmasını, ancak sahiplerine günün narhı üzerinden bedelinin peşin ödenmesini emretmiştir. Ayrıca halkın rızası olmadan kimsenin malının zorla alınmaması konusunda da uyarıda bulunmuştur (BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 87, Hüküm 108, 116, 161, 324). Yine sefer için beldar ve lağımcı temininde halka haksızlık yapılmaması, fazla para toplanmaması ve alınan fazla akçenin iade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sultan IV. Murad'ın ahali üzerindeki bu tutumu yalnızca sefer dönemine özgü değildi. Nitekim 1639'da veziriazam, vüzera ve şeyhülislama gönderdiği bir emirde daha önce kaldırılmış bazı vergi artışlarının halktan yeniden zulüm ve baskı ile alındığı haberinin kendisine ulaştığını belirtmiş, idarecileri bu tür yağma ve baskılara müdahale etmeleri için sert biçimde uyarmıştır (BOA, DVNSMHM, 748/8). İran seferlerinden en çok etkilenen esnaf gruplarının başında ipek ticareti ile uğraşanlar gelmiştir. İpek ticareti XVI. ve XVII. yüzyılın en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Bu dönem boyunca Anadolu'da ipek üretimi ve ticaretinin en büyük merkezi Bursa idi. İran'dan gelen ham ipeğe dayanan bu endüstri, Bursa'yı dönemin en kalabalık şehirlerinden biri haline getirmişti (Ergenç, 2012). XVI. yüzyılın sonlarına kadar ipeğin önemli bir bölümü İran'dan, bir kısmı da Azerbaycan'dan gelmekteydi. Bursa'da işlenen ipek, Batılı tacirler tarafından da yoğun biçimde satın alınmaktaydı (Ergenç, 2012). Özellikle Polonya, Avusturya ve Venedik'te alıcı buluyor, XVI. yüzyılın başlarında İran ve Azerbaycan'dan gelen ipeğin yaklaşık yarısı İtalya'ya ihraç ediliyordu (Azimli, 2010).

XVII. yüzyıldaki siyasi gelişmeler ve savaşlar, bunları izleyen dönemde vilayetlerde baş gösteren güvensizlikle birleşince ticaret üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur. Doğu'da İran ile yapılan savaşlar ipek ticaretini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır (McCarthy, 2015). Ham ipek üretimi ve pazarlamasını güçleştiren Osmanlı-İran savaşları, XVII. yüzyılın ilk yıllarında Bursa ipekli sanayisini büyük ölçekte bir bunalıma sürüklemiştir (Faroqhi, 2008). Bursa piyasasındaki ham ipek fiyatı esas olarak İran'ın arz hacmine bağlı olarak belirlenmekteydi. Osmanlı-İran savaşlarının yoğunlaştığı dönemlerde arz daralması yaşanmış ve fiyatlarda ciddi dalgalanmalar görülmüştür

(İnalçık, 2000). Bu çatışmalar sırasında yollar askerî harekât nedeniyle tüccarlara kapanıyor, ipek kervanları beklemek ya da geri dönmek zorunda kalıyordu (Faroqhi, 2008). Bunun sonucunda ipek ticareti yapan işletmeler zayıflamış, ipek dokuma sanayisi de büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Böylece Bursa'da işsizlik artmış ve ekonomi alanında iflaslar görülmeye başlanmıştır (Azimli, 2010).

Sonuç

Savaşlar, tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de toplum yapısını etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Özellikle artık gelir getirmeyen, daha çok toprakların korunması ya da prestij amacı taşıyan savaşlar hem devletin kaynaklarının tükenmesine yol açmış hem de halk üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başında kıtlık, salgın hastalıklar ve uzun savaşlar, iç içe geçmiş ve taşınması güç bir sorunlar bütünü meydana getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran üzerine yaptığı seferleri konu alan bu çalışmada esas olarak 1635 Revan ve 1638 Bağdat muhasaraları incelenmiştir. İncelemeye konu olan bu seferlerin sonucu her ne kadar Osmanlı Devleti lehine görünse de halk açısından bakıldığında durumun aynı şekilde gelişmediği anlaşılmıştır. Özellikle sefer öncesinde ve sefer sırasında halkın malına ve canına yönelen birçok olayın meydana geldiği görülmüştür. Yine halk üzerine yüklenen ekonomik mükellefiyetler dönemin risalelerine ve raporlarına konu olacak bir ağırlığa ulaşmıştır. Devlet görevlilerinin halktan usulsüz şekilde topladıkları vergiler birçok bölgede şikâyet konusu olmuş, olağanüstü dönemlerde alınan vergiler çoğu zaman süreklilik kazanmıştır. Şikâyet konusu olan bir başka husus da devletin yükünü hafifletmek amacıyla halka yüklenen kışlak mükellefiyettir. Devletin sorumluluğu önemli ölçüde halk üzerine bıraktığı bu mükellefiyet, Revan ve Bağdat seferlerinde açık biçimde görülmüştür.

Bir diğer önemli sorun ise bu seferler esnasında zarar gören dönemin en önemli gelir getirici ticari faaliyetlerinden biri olan ipek ticaretidir. İran seferlerinden olumsuz etkilenen bu ticari faaliyet, Revan ve Bağdat seferleri sırasında da ciddi zarar görmüş; özellikle Bursa ipek esnafı bu dönemde iflasın eşiğine gelmiştir. Bu makalede IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerinde elde ettiği askerî sonuçlardan çok, bu seferlerin devlet ve toplum üzerindeki yükü incelenmiştir. Her ne kadar ele alınan iki İran seferi netice itibarıyla başarılı görünse de devlet üzerinde ağır sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında toplum üzerinde de derin izler bırakmıştır. İdamlar, sürgünler, yasaklar ve çeşitli tedbirler toplumun geniş kesimlerini etkilemiştir. Özellikle harcanan yüksek miktardaki para ile çok çeşitli nedenlerle boşa giden insan ve mal gücü, bu seferlerin bedelinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir. IV. Murad bu seferlere çıkarken görünürde İran ile yapılacak savaş odak noktası olsa da, asıl amaçlardan birinin imparatorluğun birçok yerinde nizamı sağlamak ve kendi otoritesini kurmak olduğu anlaşılmaktadır. Sefer güzergâhları boyunca uygulanan şiddet politikası bunu açıkça göstermektedir. Ülkenin pek çok yerinde yalnızca tütün kullanımı gerekçesiyle öldürülen insanlar

bile bu politikanın en açık göstergelerinden biridir. Özellikle bu seferler sırasında hemen her menzilde, sebebi ne olursa olsun, birçok kişinin hayatına son verilmesi devlet içinde ve toplumda önemli yansımalar doğurmuştur.

Kaynaklar

Agoston, G. (2017). *Osmanlı'da ateşli silahlar ve askerî devrim tartışmaları* (K. Şakul, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 2005'te yayımlandı).

Akad, M. T. (2005). *Savaş tarihinin dönüm noktaları*. Kastaş Yayınları.

Akad, M. T. (2018). *Türk tarihini değiştiren savaşlar 1: Kara savaşları: Hun İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na*. İnkılap Yayınları.

Akdağ, M. (1995). *Türk balkının dirlik ve düzenlik kavgası: Celali isyanları*. Cem Yayınevi.

Aköz, A. (2014). *Sürü peşinde saban izinde Osmanlı Devleti'nde konargöçerler ve köylüler*. Palet Yayınları.

Aksun, Z. N. (1994). *Osmanlı tarihi: Osmanlı Devleti'nin tablâli, tenkidli siyasi tarihi* (C. 2). Ötüken Yayınları.

Alkış, A. (2016). XII ve XVII. asırlar arasında Diyarbakır'da tasavvuf kültürü. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 15–32.

Atsız, B. (Haz.). (2016). *Vecihi tarihi*. Post Yayınları.

Aykut, N. (1984). IV. Murad'ın Revan seferi menzilnamesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 183–246.

Azimli, D. (2010). Safevi-Osmanlı ilişkilerinde Doğu Anadolu meselesi (ekonomik yönden). *Uşak Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 100–114.

Bayın, Ö. (2014). *Sultan Dördüncü Murad'ın hatt-ı hümayûnları: Suver-i hutût-ı hümayûn*. Çamlıca Basım Yayın.

Berkes, N. (2016). *Türkiye iktisat tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). (t.y.). *Mühimme Defteri* (DVNSMHHM), Nr. 86, Hüküm 123.

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). (t.y.). *Mühimme Defteri Zeyli* (DVNSMHHM.ZYLD-9), s. 138, Hüküm 140.

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). (t.y.). *Mühimme Defteri* (DVNSMHHM), Nr. 87, Hüküm 108, 116, 161, 324.

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). (t.y.). DVNSMHHM, 748/8.

Çelebi, C. (1993). Çelebi Efendi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 261–262). Türkiye Diyanet Vakfı.

Çolak, S. (2010). Aziz Efendi'nin risalesine göre 17. yüzyılda Osmanlı merkez ordusunun durumu. *History Studies*, 2(2), 101–112.

- Danışman, Z. (Haz.). (1972). *Koçi Bey risalesi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Ergenç, Ö. (2012). *Şehir, toplum, devlet: Osmanlı tarihi yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ertaş, M. Y. (2007). *Sultanın ordusu*. Yeditepe Yayınevi.
- Ertaş, M. Y. (2008). Osmanlı savaş organizasyonunda zorlu bir süreç: Ordunun toparlanması. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, 211–233.
- Ertaş, M. Y. (2011). Savaşlarla şekillenen yollar: Osmanlı Devleti'nde yol sistemi. İçinde *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri* (C. 1, ss. 625–652).
- Faroqhi, S. (2008). *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak* (G. Ç. Güven, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser 2003'te yayımlandı).
- Faroqhi, S. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve etrafındaki dünya* (A. Berktaş, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal eser 2004'te yayımlandı).
- Findley, C. V. (2011). Siyasi kültür ve büyük haneler. İçinde S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu (1603-1839)* (C. 3) (F. Aytuna, Çev.). İstanbul Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 2006'da yayımlandı).
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- Göger, V. (2020). *Osmanlı seferlerinde ordu ve çevre halkı (1300–1774)*. Kitabevi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Güçer, L. (1964). *XVI–XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV–XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu.
- Hammer, J. von. (2005). *Osmanlı tarihi* (C. 2) (M. Ata, Çev.). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. (Orijinal eser 1828'de yayımlandı).
- Hasan Bey-zâde, A. P. (2004). *Hasan Bey-zâde tarihi (1003-1045/1595-1635)* (C. 3) (Ş. N. Aykut, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- İmber, C. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650* (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eser 2002'de yayımlandı).
- İnalçık, H. (1980). Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700. *Archivum Ottomanicum*, 6, 283–337.
- İnalçık, H. (Ed.). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (C. 1) (H. Berktaş, Çev.). Eren Yayıncılık. (Orijinal eser 1994'te yayımlandı).
- İnbaşı, M. (1999). Dördüncü Murad'ın Bağdat seferi masraf defteri. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 277–287.

- İşbilir, Ö. (2007). Savaş ve bölgesel ekonomi: İran savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu. *OTAM*, 21, 19–40.
- Karademir, Z. (2014). *İmparatorluğun açlıkla imtihanı: Osmanlı toplumunda kıtlıklar (1560–1660)*. Kitap Yayınevi.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, kuramsal değişim ve nüfus*. Timaş Yayınları.
- Kaya, B. A. (2012). *Tekke kapısı: Yenikapı Mevlevihânesi'nin insanları*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kâtib Çelebi. (2016). *Fezleke: Osmanlı taribi 1000–1065/1591–1655* (Z. Aybican, Haz.). Çamlıca Basım Yayın.
- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve işleyiş bakımından Doğu hududundaki Osmanlı kaleleri ve mevacic defterleri. *OTAM*, 31, 87–128.
- Kuzucu, S. (2017). *Osmanlı ordusu ve sefer lojistiği (1453–1789)*. Kitabevi Yayınları.
- Lamartine, A. de. (1991). *Osmanlı taribi* (C. 2) (S. Bayram, Çev.). Sabah Yayınları. (Orijinal eser 1854'te yayımlandı).
- McCarthy, J. (2015). *Osmanlı Türkleri: 1281'den 1923'e* (T. Demirtaş, Çev.). Tarih ve Kuram Yayınevi. (Orijinal eser 1997'de yayımlandı).
- Michael, S. N. M. (2011). *Dünya tarihinde savaş* (M. T. Akad, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal eser 2001'de yayımlandı).
- Murphey, R. (2007). *Osmanlı'da ordu ve savaş 1500–1700* (M. T. Akad, Çev.). Homer Kitabevi. (Orijinal eser 1998'de yayımlandı).
- Müteferrika, A. (2020). *Târîhü'l-ibtimâm bi-fetihî Dâri's-Selâm: Mısırlı bir askerin kaleminden IV. Murad'ın Bağdat seferi (1638)* (M. F. Gökçek, Haz.). Yeditepe Yayınları.
- Naîmâ, M. (1968). *Naîmâ taribi* (C. 3, Z. Danışman, Çev.). Zuhuri Danışman Yayınları.
- Özel, O. (2004). Population changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: The demographic crisis reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36(2), 183–205.
- Pamuk, Ş. (2003). *Osmanlı–Türkiye iktisat tarihi 1500–1924*. İletişim Yayınları.
- Polat, S. (2013). XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin Doğu seferlerinde Cizre'nin yeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 249–264.
- Polat, S. (2014). Osmanlı Devleti'nde tekâlif-i imdadiye vergisine ilginç bir örnek: H.1044/M.1634 yılında uygulanan bedel-i yapağı vergisi. *Belleten*, 78(281), 123–148.
- Polat, S. (2021). 1635 Revan ve 1638 Bağdat seferlerinde Kütahya sancağının savaşa katkısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67, 252–270.
- Sahillioğlu, H. (1965). Dördüncü Murad'ın Bağdat seferi menzilnamesi. *Belleten*, 29(114), 1–36.

- Tabakoğlu, A. (2012). XVII ve XVIII. yüzyıl bütçeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 389–414.
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Türk Tarih Kurumu.
- Türkmen, M. N. (2003). Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın son çeyreğinde halkın üzerindeki olağanüstü vergi yükü. *Şarkîyat Araştırmaları Dergisi*, 3(9), 193–200.
- Uyar, M., & Erickson, E. J. (2020). *Osmanlı askerî tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (C. 3). Türk Tarih Kurumu.
- Ünver, S. (1952). Dördüncü Murad'ın Revan seferi kronolojisi. *Belleten*, 16(64), 547–576.
- Yans, K. (1977). *IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevi münasebetleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yazıcı, M. Y. (2014). *Azîz Mahmud Urmevî ve Tezkire-i Hazret-i Baba isimli eseri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Yıldırım, N. (2005). *Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin Zafername adlı eseri (Tarihçe-i feth-i Revan ve Bağdad): Tablîl ve metin* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Yılmaz, Z. (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi tarihi: Metin ve tablîl* (C. 2). Türk Tarih Kurumu.
- Zeyrek, Y. (1999). *IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferi rużnamesi*. T.C. Kültür Bakanlığı.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi (1623–1669)* (C. 4) (N. Epçeli, Çev.). Yeditepe Yayınları. (Orijinal eser 1856'da yayımlandı).